

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУЛЬТИПЛИКАЦИЯ САНЪАТИДА
МИЛЛИЙ ОБРАЗЛАРНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ: ВИЗУАЛ-
ПЛАСТИК ТИЗИМ ВА МАДАНИЙ КОДЛАР**

Mamatxonova Shaxrizod Bahodir qizi

Аннотация: Мазкур мақолада Марказий Осиё мультипликация санъатида миллий образларнинг шаклланиши ва бадиий талқини визуал-пластик ҳамда маданий-семиотик ёндашувлар асосида тадқиқ этилади. Тадқиқотнинг асосий мақсади миллий образни персонажнинг ташиқи кўриниши билан чекламасдан, уни шакллантирувчи визуал, пластик, маконий ва сюжет-композицион элементларни ягона тизим сифатида аниқлашдан иборат. Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон анимацияси мисолида фольклор, мифология, эпик мерос, тарихий хотира, миллий либос, орнамент, ранг, архитектура, табиат, маиший предметлар, ҳаракат пластикаси ҳамда овоз-муסיқа компонентларининг миллий образ яратишидаги вазифалари таҳлил қилинади. Тадқиқотда қиёсий-типологик, визуал-стилистик, семиотик ва санъатишунослик таҳлил усулларидадан фойдаланилди. Натижада Марказий Осиё анимациясида миллий образни шакллантиришининг умумий ва ўзига хос моделлари аниқланди. Миллий образнинг асосий хусусияти унинг алоҳида белгилар йиғиндисидан эмас, балки персонаж, бадиий муҳит ва сюжет ўртасидаги функционал муносабат орқали юзага келиши эканлиги асосланади. Шунингдек, рақамли технологиялар таъсирида миллий визуал кодларнинг янги бадиий шакллarga ўтаётгани кўрсатилади.

Калит сўзлар: анимация, мультипликация, миллий образ, миллийлик, визуал-пластик талқин, маданий код, фольклор, мифология, миллий идентиклик, орнамент, ранг, визуал семиотика, Марказий Осиё.

Кириш

Мультипликация санъатида образ яратиш жараёни тасвирий санъатнинг бошқа турларидан ҳаракат, вақт, овоз, макон ва монтаж каби воситаларнинг фаол иштирок этиши билан фарқланади. Анимацион персонаж статик тасвир эмас, балки ҳаракатланувчи, овозга эга бўлган ва муайян бадий муҳитда фаолият юритувчи образдир. Шу сабабли унинг миллий хусусиятини белгилашда фақат ташқи қиёфа ёки миллий либосга таяниш етарли эмас.

Марказий Осиё халқлари тарихий-маданий жиҳатдан ўзаро яқин бўлишига қарамай, ҳар бир халқнинг фольклори, эпик мероси, мифологик қарашлари, амалий санъати, меъморлиги, миллий либоси, мусиқаси ва табиат билан муносабати ўзига хос бадий белгилар тизимини шакллантирган. Мазкур хусусиятлар анимацияда визуал образга айлантирилиб, замонавий экран тили орқали қайта талқин қилинади.

Диссертация тадқиқотида ҳам миллий образ персонажнинг ташқи қиёфаси билан чекланмаслиги, балки кийим, орнамент, ранг, предмет, макон, архитектура, табиат, ҳаракат, овоз, мусиқа ва сюжетнинг ўзаро муносабати асосида шаклланиши таъкидланган.

Мазкур ёндашув миллий образни анимация санъатининг яхлит бадий категорияси сифатида кўриб чиқиш имконини беради.

Ўзбек анимациясида миллийликнинг ифодаланиши масаласига бағишланган Н. Ҳайдарова тадқиқотида ҳам миллийликни бадий ифодалашда рассом маҳорати ва визуал ечимларнинг аҳамияти кўрсатилган. Шунингдек, замонавий ўзбек анимациясида технологиялар ўзгариши бадий образнинг шаклланишига таъсир кўрсатиши алоҳида тадқиқ этилган.

Шундан келиб чиқиб, мақоланинг асосий илмий муаммоси — **Марказий Осиё анимациясида миллий образни ташкил этувчи визуал-пластик ва маданий компонентларнинг ўзаро муносабатини аниқлашдан иборат.**

Тадқиқот мақсади ва методологияси

Тадқиқотнинг мақсади Марказий Осиё мультипликация санъатида миллий образларнинг бадиий шаклланиш механизмларини аниқлаш, уларнинг визуал-пластик хусусиятларини қиёсий таҳлил қилиш ва миллий маданий кодларнинг анимацион образга айланиш жараёнини очиб беришдан иборат.

Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон анимациясида миллийликни ифодаловчи образлар олинди.

Тадқиқот предметини миллий образларнинг визуал-пластик, композицион, рамзий ва сюжет-функционал хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотда қуйидаги методлардан фойдаланилди:

- **қиёсий-типологик метод** — Марказий Осиё мамлакатлари анимациясидаги умумий ва фарқли хусусиятларни аниқлаш;
- **визуал-стилистик таҳлил** — персонаж дизайни, ранг, орнамент, композиция ва макон ечимларини ўрганиш;
- **семиотик таҳлил** — миллий предмет ва визуал белгиларнинг маъновий вазифасини аниқлаш;
- **санъатшунослик таҳлил** — образ, сюжет, ҳаракат ва бадиий муҳитнинг ўзаро муносабатини тадқиқ этиш;
- **тарихий-қиёсий ёндашув** — совет даври ва мустақилликдан кейинги анимацияда миллий образ талқинидаги ўзгаришларни кўрсатиш.

Тадқиқотнинг назарий асосини миллий образни ташқи белгилар йиғиндиси эмас, балки ўзаро боғланган визуал-пластик тизим сифатида кўрувчи ёндашув ташкил этади.

Миллий образнинг визуал-пластик структураси

Анимацион фильмда миллий образ бир вақтнинг ўзида бир нечта визуал ва мазмуний қатламда намоён бўлади. Улардан бири — персонажнинг ташқи пластикаси. Иккинчиси — персонаж жойлашган муҳит. Учинчиси — сюжет ва ҳаракат орқали юзага келадиган маъновий қатламдир.

Шу нуқтаи назардан миллий образни қуйидаги тизимда ифодалаш мумкин:

персонаж → либос → орнамент → ранг → предмет → макон → архитектура → табиат → ҳаракат → овоз/музыка → сюжет.

Мазкур элементларнинг ҳар бири мустақил миллий белги бўлиши мумкин, аммо уларнинг биргаликда қўлланилиши миллий образнинг тўлиқлигини таъминлайди.

Масалан, миллий либос персонажнинг этник мансублигини билдириши мумкин. Аммо унинг орқа фонидаги архитектура, уй-рўзғор буюмлари, ранглар гаммаси ва ҳаракат пластикаси бошқа маданий белгиларни ҳам ишга туширади. Натижада миллийлик биргина деталдан эмас, визуал белгилар тизимидан ҳосил бўлади.

Бу ҳолат миллий образни **механик белгилар йиғиндиси эмас, функционал бадиий тизим** сифатида талқин қилиш зарурлигини кўрсатади.

Фольклордан анимацион образга: миллий маданий коднинг қайта талқини

Марказий Осиё анимациясида миллий образларнинг энг муҳим манбаларидан бири халқ оғзаки ижодидир. Эртақ, достон, афсона ва мифлар аниматор учун тайёр визуал образ эмас, балки қайта ишланадиган бадиий материал вазифасини бажаради.

Диссертация материалларида ҳам ўзбек анимациясида фольклор, достон, классик адабиёт ва тарихий сюжетлар миллий образ яратишнинг муҳим манбалари сифатида кўрсатилган.

Фольклор манбасининг анимацияга кўчиши уч босқичли жараён сифатида қаралиши мумкин:

фольклор манбаси → режиссёр ва рассом талқини → анимацион визуал образ.

Бу жараёнда дастлабки сюжет сақланиши мумкин, аммо персонажнинг ташқи кўриниши, ранг ечими, ҳаракати, муҳити ва композицияси ўзгариши табиий.

Қозоғистон анимациясида мазкур жараёни Амен Қайдаровнинг *Why the Swallow's Tail is Forked* (*Қарлығаштың құйрығы неге айыр?*) фильми мисолида яққол кўриш мумкин. Фильм анъанавий қозоқ халқ эртагига асосланган бўлса-да, унинг экран талқини фольклор манбасини бевосита такрорлаш билан чекланмайди. Zawlacki тадқиқотида фильмда фольклор мотивларининг ўзгартирилиши, қўшилиши ва қайта ташкил қилиниши орқали муайян миллий нарратив яратилгани кўрсатилади.

Бу мисол фольклор ва анимация муносабатининг муҳим хусусиятини кўрсатади: **миллий образ фольклорда тайёр ҳолда мавжуд эмас; у фольклор материалининг визуал қайта талқини натижасида шаклланади.**

Ўзбек анимациясида миллий образ: анъана ва визуал талқин

Ўзбек анимацияси миллий образларни яратиш учун бой фольклор ва адабий манбага эга. *Алпомиш*, *Зумрад ва Қиммат*, *Қирқ ёлгон*, *Қилич ботир*, *Олтин тарвуз*, *Шер ила дурроғ* каби асарлар миллий сюжет ва образларни анимация тилида қайта ифодалаш имкониятини кўрсатади.

Бу фильмларда миллий образни таҳлил қилишда икки масалани ажратиш муҳим.

Биринчиси — **манбанинг миллийлиги.**

Иккинчиси — **экран талқинининг миллийлиги.**

Масалан, дoston ёки эртақ миллий манба сифатида миллий мазмунни олдиндан белгилаб беради. Аммо анимацияда бу мазмуннинг қандай кўриниш олиши рассом ва режиссёрнинг бадиий ечимига боғлиқ.

Алпомиш каби эпик образларда қаҳрамонлик, жасорат ва садоқат каби хусусиятлар нафақат ташқи қиёфа, балки ҳаракат, композиция ва сюжет динамикаси орқали ҳам ифодаланади.

Шу жиҳатдан миллий образнинг визуал-пластик талқинида **ҳаракат** алоҳида аҳамиятга эга. Анимация статик тасвир эмаслиги сабабли персонажнинг юриши, жанг қилиши, мулоқот қилиши, ҳаракат тезлиги ва пластикаси ҳам унинг характери ва миллий образини шакллантиради.

Ўзбек анимациясида миллийликни ифодалашнинг визуал воситалари махсус тадқиқот предмети сифатида ҳам ўрганилган бўлиб, бу миллий образнинг рассомлик ечими билан узвий боғлиқлигини кўрсатади.

Қозоғистон анимацияси: миллий хотира ва визуал идентиклик

Қозоғистон анимацияси Марказий Осиёда миллий образларни фольклор ва тарихий-маданий хотира билан боғлаш нуқтаи назаридан муҳим материал беради.

Қарлығаштың қўйрығы неге айыр? фильмида фольклор сюжети анимацион воситалар орқали миллий идентикликнинг муайян визуал моделига айлантирилган. Zawłacki мазкур фильмни миллий идентикликнинг анимацион талқини сифатида таҳлил қилиб, фольклорнинг аудиал ва визуал қатламлари ўзаро боғланганини таъкидлайди.

Бу анъана замонавий Қозоғистон анимациясида ҳам давом этмоқда.

Сабина Amanbayeva *Muzbalak* фильмини постсовет Қозоғистон анимацияси контекстида тадқиқ қилиб, унда анъанавий миллий мотивлар, табиатга муносабат ва катталар анъанаси каби элементлар орқали қозоқ этник идентиклиги ифодаланишини кўрсатади.

Шу нуқтаи назардан *Muzbalak* миллий образнинг икки давр ўртасидаги хусусиятини намоён қилади: **анъанавий маданий код сақланади, аммо унинг визуал ифодаси замонавий анимация воситалари орқали янгиланади.**

Демак, миллий образнинг замонавийлиги миллий мазмундан воз кечиш билан эмас, балки уни янги визуал тилда қайта ифодалаш билан белгиланади.

Қирғиз, Тожиқ ва Туркман анимациясида миллий муҳит

Марказий Осиё анимациясида миллий образни фақат инсон персонажлари орқали таҳлил қилиш бир томонлама ёндашув бўлади. Қирғиз, Тожиқ ва Туркман анимацияси материаллари миллий муҳитнинг образ яратишдаги аҳамиятини кўрсатади.

Қирғиз анимациясида тоғ, яйлов, боз-уй ва комуз каби элементлар миллий маданий муҳитни белгилайди. Бу элементлар фон вазифасида қолмай, персонажнинг маданий мансублиги ва ҳаёт тарзи ҳақида ахборот берувчи визуал код сифатида хизмат қилади.

Тожиқ анимациясида мифологик ва фольклор образлар миллий образнинг шартли-рамзий қатламини кучайтиради. *Птица Кахка*, *Кузнец Кова*, *Зани порсо* каби асарлар фольклор ва миллий хотиранинг замонавий анимацион шаклларда талқин қилиниши нуқтаи назаридан муҳимдир. Диссертация материалларида ҳам ушбу асарлар Тожикистон анимациясидаги мифологик ва фольклор образлар контекстида кўрсатилган.

Туркман анимациясида эса миллий маиший муҳит ва предметларнинг бадиий вазифасига эътибор бериш мумкин. *Беспризорный Конгуржа*, *Чурек и Мальчи* каби асарларда предметлар ва кундалиқ турмуш билан боғлиқ белгилар миллий муҳитни шакллантиришга хизмат қилади.

Бу ҳолат миллий образнинг муҳим хусусиятини кўрсатади: **миллийлик ҳар доим инсон қиёфасида эмас, баъзан уни ўраб турган буюм ва маконда намоён бўлади.**

Миллий образнинг визуал коди: персонаждан муҳитга

Тадқиқот натижаларини умумлаштириш асосида Марказий Осиё анимациясида миллий образнинг шартли визуал модели таклиф этилади:

Миллий образ = персонаж + визуал белгилар + маданий муҳит + ҳаракат пластикаси + аудиал компонент + сюжет.

Бу моделда персонаж марказий ўринни эгалласа-да, у бошқа элементлардан ажратилмайди.

Масалан:

Бадиий компонент Миллий образдаги вазифаси

Персонаж	Миллий характерни ифодалайди
Либос	Этномаданий мансубликни белгилайди
Орнамент	Миллий эстетик кодни беради
Ранг	Эмоционал ва рамзий маъно ҳосил қилади
Предмет	Турмуш ва маданий хотирани ифодалайди
Архитектура	Миллий маконни белгилайди
Табиат	Географик ва маданий муҳитни очади
Ҳаракат	Характер ва пластик хусусиятни шакллантиради
Овоз/мусиқа	Миллий атмосферани кучайтиради
Сюжет	Миллий қадрият ва ғояни мазмунан бирлаштиради

Шундай қилиб, миллий образнинг бадиий яхлитлиги элементларнинг мавжудлиги билан эмас, уларнинг ўзаро функционал алоқаси билан белгиланади.

Совет давридан рақамли анимациягача: миллий образ трансформацияси

Марказий Осиё анимациясида миллий образ талқинини даврий жиҳатдан ҳам кўриб чиқиш мумкин.

Совет даври анимациясида миллий фольклор ва маданий материаллар умумиттифоқ анимация мактаби эстетикаси доирасида талқин қилинган. Бунда миллий сюжет сақланган ҳолда унинг визуал талқини кенгроқ совет анимация тизими билан уйғунлашган.

Мустақилликдан кейин миллий тарих, фольклор, мифология ва маданий меросга мурожаат янги мазмун касб этди. Айниқса, миллий идентикликни қайта англаш жараёни анимацион образларда ҳам акс эта бошлади.

Замонавий Қозоғистон анимацияси ҳақидаги янги тадқиқотлар ҳам мустақилликдан кейинги даврда миллий фольклорни қайта тиклаш ва миллий меросни визуал шаклда намоён қилиш тенденцияси кучайганини кўрсатади.

Ўзбек анимациясида эса технологияларнинг ўзгариши — қўғирчоқ анимацияси, расмли анимация, перекладка ва замонавий рақамли усулларнинг ривожланиши — образнинг визуал имкониятларини кенгайтирган.

Демак, миллий образ трансформациясини қуйидаги формула орқали ифодалаш мумкин:

анъанавий манба + замонавий визуал технология = янги миллий экран образи.

Бу жараён миллийликнинг йўқолиши эмас, унинг янги бадий воситаларда қайта кодланишидир.

Илмий янгилик

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидаги натижаларда намоён бўлади:

1. Марказий Осиё мультипликация санъатида миллий образ персонажнинг ташқи қиёфасидан кенгроқ **яхлит визуал-пластик тизим** сифатида асосланди.

2. Миллий образни ташкил этувчи асосий компонентлар — **персонаж, либос, орнамент, ранг, предмет, макон, архитектура, табиат, ҳаракат, овоз-муסיқа ва сюжет** — ягона таҳлилий модель сифатида тизимлаштирилди.

3. Фольклор, мифология ва тарихий хотиранинг анимацион образга айланиши **“манба → бадий талқин → визуал код → анимацион образ”** жараёни сифатида талқин қилинди.

4. Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Туркменистон анимациясида миллий образни шакллантирувчи умумий ва локал визуал белгилар қиёсий асосда ажратилди.

5. Замонавий рақамли технологиялар миллий образнинг мазмунини бекор қилмаслиги, аксинча, анъанавий маданий кодларни янги визуал шаклларда қайта ифодалаш имконини кенгайтириши асосланди.

Хулоса

Марказий Осиё мультипликация санъатида миллий образ мураккаб ва кўп қатламли бадий категория сифатида намоён бўлади. Уни фақат миллий либос, орнамент ёки ташқи қиёфа орқали белгилаш анимация образининг тўлиқ мазмунини очиб бермайди.

Тадқиқот натижалари миллий образнинг персонаж, визуал белгилар, бадий муҳит, ҳаракат, аудиал компонент ва сюжет ўртасидаги ўзаро муносабат асосида шаклланишини кўрсатди.

Марказий Осиё анимациясида фольклор, мифология, эпик мерос ва тарихий хотира миллий образнинг асосий манбалари бўлиб қолмоқда. Бирок ҳар бир мамлакат ушбу манбаларни ўзининг миллий эстетик тажрибаси асосида қайта ишлайди. Ўзбек анимациясида эртақ ва дostonлар, Қозоғистонда эпик-фольклор мерос, Қирғизистонда кўчманчи маданият ва табиат, Тожикистонда мифологик образлар, Туркменистонда миллий маиший муҳит ва предметлар миллий образнинг турли моделларини шакллантиради.

Энг муҳим жиҳат шундаки, миллий образ ўзгармас визуал қолип эмас. У маданий хотирани сақлаган ҳолда замонавий технология, янги эстетик қарашлар ва рақамли анимация имкониятлари таъсирида трансформацияланади. Шу маънода замонавий Марказий Осиё анимациясида миллий образ **анъана ва инновация кесишувида шаклланувчи динамик бадий тизим** сифатида намоён бўлади.

Мазкур ёндашув Марказий Осиё анимациясини фақат миллий кино тарихи доирасида эмас, балки минтақа визуал маданияти, миллий идентиклик ва замонавий бадий коммуникация жараёнлари контекстида ўрганиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хайдарова Н. Т. **Ўзбекистон анимация санъатининг асосий тамойиллари: санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси.** — Тошкент, 2022.
2. Хайдарова Н. Т. **Ўзбек анимация санъатида образ яратиш маҳорати.** — Тошкент, 2020.
3. Haydarova N. T. **Expression of nationality in Uzbek animation art** // ЭГО-XX: Universal human qualities and national identity in art. International Conference. — Tashkent: IMPRESS MEDIA, 2020. — P. 387–391.
4. Haydarova N. T. **The Role of Technology in Modern Uzbek Animation and Issues in Perspective** // European Journal of Arts. — 2023. — №1. — P. 42–45. DOI: 10.29013/EJA-23-1-42-45.
5. Zawlacki J. **The Allegorical Aïdahar: An Animated Look at Kazakh National Identity** // Folklorica. — 2020. — Vol. 23. — P. 43–76. DOI: 10.17161/folklorica.v23i.14969.
6. Amanbayeva S. **Muzbalak and the Revival of Kazakh Folklore in Kazakhstani Animation** // Transcultural Influences in Soviet and Post-Soviet Animation. — 2026. — P. 272–284. DOI: 10.1075/clcc.19.13ama.
7. Abitaeva G., Salim A. **Картина казахского фольклора в современных анимационных фильмах** // Central Asian Journal of Art Studies. — 2019. — Vol. 4. — №1.
8. Abeldinov A., Zhamanbayeva N. **Visual Transformation of Characters in Kazakh Animation under Conditions of Sociocultural Changes** // Central Asian Journal of Art Studies. — 2024. — Vol. 9. — №1.
9. Li Z. **The Transformation of Images of Nezha and the Changing Cultural Discourses in Chinese National Style Animated Films from 1979 to 2019** // Humanities and Social Sciences Communications. — 2024. DOI: 10.1057/s41599-024-02802-2.
10. Рамазанова Б., Черных А. **Анимадок — гибридный феномен современного кино.** — 2023.

11. State Institution “Tojikfilm”. State Institution Tojikfilm has completed production of a new cartoon “Zani Porso”. — 2021.